

**SINE PRAETERITIS FUTURA NULLA
(BEZ MINULOSTI NIET BUDÚCNOSTI)
VOJENSKÝ HISTORICKÝ ARCHÍV, BUDAPEŠŤ
(NOVEMBER 1918 – 1945)***

JOLÁN SZIJJOVÁ

SZIJJ, Jolán: There Is No Future without Past. Since Rise (Beginning of November 1918) to 1945. *Vojenská história*, 6, 2, 2002, pp 132 – 144, Bratislava

The female author from the Military Historical Archive in Budapest refers to the fact that due to the establishment of state power authorities of the so-called Danubian Monarchy of Habsburg Dynasty the king Ferdinand I in 1556 established the Court Military Council that administered military matters and later became a permanent and independent court institute. In this period official documents started to be regularly collected and recorded. Then the author describes the Kriegsarchiv genesis in Vienna established in 1801. Besides collection and systemisation the new archive dealt with the assessment of files from the military science aspect. She describes a system of archival materials development after Austrian and Hungarian settlement as well as during the World War I. After the establishment of an independent Hungary an independent Military archive called Magyar Hadügyminisztérium was established at the Ministry of Defence in Budapest in 1918. Concerning its organisation this archive was subordinated to the 1st group 10 section. There is a description of competence, manning, structure connected with reorganisation at the beginning of January 1919 when the institute worked under the name of Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum (Military Historical Archive and Museum). In 1922 the Museum was separated. The author refers to the fact that in the following decades the archive went through several organisational changes. She analyses a broad activity aimed at scientific and research fields and appreciates the role of leading personalities connected with the activity of this institution.

Military History, Hungary. Military Historical Archive.

„Milý Gróf Tisza!

S cieľom zvečniť pre budúcnosť a dejiny hrdinstvo a schopnosť uhorského ľudu a uhorských vojakov, a preto, aby dospievajúca mládež, terajšie a budúce generácie mohli do seba nasávať slávu a obetavosť tých, ktorí sa zúčastnili na týchto bojoch, a obdivovať ich tak, ako si to zaslúžia: ako prejav mojej večnej vďaky a uznania sa cítim pohnutý k tomu, aby som v mojej milovanej stolici a v mojom milovanom hlavnom meste Budapešti ustanovil a zriadil uhorské národné vojenské múzeum a vojenský archív. Poverujem Vás, aby ste podnikli prvé kroky k založeniu a k realizácii týchto inštitúcií, aby ste o tomto mojom rozhodnutí upovedomili národ a pôsobili na to, aby tieto inštitúcie primeraným spôsobom vyjadrovali titanské boje a vojenské cnosti mojich driečnych uhorských bojovníkov.

Karol IV. “

Citovaná pasáž je z nepodpísaného návrhu, ktorý ostal bez „najvyššieho schválenia“ a pochádza z prvej polovice roku 1917.¹ Návrh bol stelesnením dlhotrvajúcej túžby, národnej po-

* Preložila Mgr. Kristína Čaplovičová.

¹Hadtörténelmi levéltár (ďalej HL) Budapest, vlastný archív, škatuľa č. 85.

žiadavky uchovať tie písomné a vecné pamiatky na území štátu, ktoré sa vzťahujú na vojenskú minulosť a dejiny uhorskej armády.

Krátky pohľad do minulosti nám pomôže tieto udalosti lepšie pochopiť.

PREDHISTÓRIA VZNIKU

Počas štyroch storočí našej existencie v habsburskej ríši sa najdôležitejšie rozhodnutia, týkajúce sa života štátu, rodili vo Viedni. Z tohto faktu vyplýva, že dokumenty k takýmto rozhodnutiam, ako aj dokumenty týkajúce sa uhorskej vojenskej minulosti a písomné pamiatky uhorských vojenských dejín, boli uchovávané vo Viedni. V súvislosti s budovaním orgánov štátnej moci tzv. podunajskej monarchie Habsburgovcov zriadil kráľ Ferdinand I. r. 1556 Dvorskú vojenskú radu (Hofkriegsrat), ktorá spravovala vojenské záležitosti, a neskôr sa stala trvalou a samostatnou dvorskou inštitúciou. V tomto období sa začali pravidelne zhromažďovať a spisovať úradné dokumenty. Od r. 1564 boli niekoľkokrát vydané úradné stanovy, ktoré predpisovali spôsob zaobchádzania s úradnými dokumentmi. Uplynutím niekoľkých desaťročí počet spisov natoľko vzrástol, že bolo potrebné oddeliť archívnu činnosť od úradníckej služby. Na návrh princa Eugena Savojského cisár Jozef I. 4. apríla 1711 vymenoval prvého archívára, ktorým sa stal Bernhard Rosenbaum. Týmto dňom sa začali písať dejiny vojnového archívu, ktorý v prvých rokoch svojej činnosti niesol názvy *Hofkriegsrätliches Archiv*, *Archivum bellicum*, *Hofkriegskanzlei-Archiv* a *Archivariat der Hofkriegskanzlei*. Vojenské dokumenty sa nevčlenili do ústredného archívu, ktorý zriadila Mária Terézia, ale v rámci všeobecnej vojenskej reformy princa Karola do vojenského odborného archívu, ktorý vznikol z registratúry Dvorskej vojenskej rady a v zmysle nariadenia cisára Františka z 23. 3. 1801 pôsobil pod názvom *Kriegsarchiv* – Vojnový archív. (Do okruhu úloh nového archívu patrilo okrem zhromažďovania a systematizácie aj vyhodnocovanie spisov z hľadiska vojenskej vedy.) Úlohou vojnového archívu bolo zbieranie a uchovávanie aj písomných pamiatok uhorských vojenských dejín.

Na situácii nič nezmenilo ani vyrovnanie r. 1867. V dualistickom štáte totiž neexistovala samostatná uhorská armáda, a tak ani vznik uhorského *honvédstva* (*vlastibrany* – pozn. red.) ako súčasť brannej moci monarchie nepriniesol zriadenie samostatného vojenského archívu.

Aj napriek tomu vznikla národná požiadavka, na ktorú poukazuje dokument citovaný v úvode. Spomínaný úmysel sa však realizoval až neskôr: vhodné podmienky sa vytvorili po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie v októbri 1918 a víťaznej revolúcii jesenných ruží, ktorá priniesla vznik samostatného a nezávislého Maďarska.

Vytvoreniu vojenského archívu na ministerstve obrany, ktoré sa pod názvom *Magyar Hadügyminisztérium* opätovne zriadilo na začiatku novembra 1918, predchádzali určité udalosti. Už počas prvej svetovej vojny platilo cisárske a kráľovské nariadenie, na základe ktorého armádne jednotky, a teda aj jednotky honvédstva (*vlastibrany*), posielali do vienského Kriegsarchivu tie dokumenty a mapy, ktoré vznikli počas ich pôsobenia a boli podľa predpisu povinní ich uchovávať. Na jeseň 1915 sa podarilo dosiahnuť, aby jednotky honvédstva a domobrany mohli posielat' frontové správy priamo na ministerstvo obrany. V rámci HM oddelenia I/a vznikla na ministerstve obrany archívárska skupina, ktorej úlohou bolo prepisovať prichádzajúce správy a pôvodné správy potom posielat' do vienského Kriegsarchivu. Čoskoro vzniklo na oddelení ministerstva obrany niekoľko podskupín (muzeálna, štatistická, podskupina pre záležitosti vojnových zajatcov, vojensko-historická), ktoré mali k dispozícii fotoateliér a viacero kresličov. Zo zachovaných dokumentov vyplýva, že archívárska i muzeálna podskupina vykonávali od začiatku aj zberateľskú prácu. Do bohatej muzeálnej zbierky z 1. svetovej vojny sa vtedy z bojiska dostali prvé fotografie, vlajky, zbrane a iné hodnotné predme-

ty. – Ako zaujímavosť spomenieme, že roku 1916 sa muzeálna podskupina zapojila aj do zbierania vojenských piesní. Zberateľskú prácu vykonávali okrem náhradných telies a oddielov aj také výnimočné osobnosti, ako Béla Bartók a Zoltán Kodály, učitelia hudobnej akadémie, ktorí s otvoreným rozkazom ministra obrany chodili po vojenských útvaroch, vojenských nemocniciach a zotavovniach. – To všetko jasne ukazuje, že v čase, keď sa vytvorili právne podmienky na vznik vojenského archívu, inštitúcia už organizačne bola dotvorená.

OD VZNIKU (ZAČIATOK NOVEMBRA 1918) DO ROKU 1945

Podľa novej pracovnej náplne I. skupiny ministerstva obrany z 11. novembra 1918 organizačne podliehal „vojenský archív“² pod 10. oddelenie I. skupiny. Z dodnes zachovanej knihy rozkazov pododdelenia z tohto obdobia vyplýva, že v rámci archívu pracovalo osem skupín: okrem oddelenia dokumentov a foto-oddelenia pracovalo ešte šesť skupín, ktoré opisovali listiny.³ 19. decembra 1918 sa medzi skupinami objavila „muzeálna skupina“, ktorú viedol Kamill Aggházy. Ten slúžil od 2. apríla 1916 v skupine ministerstva a neskôr sa stal riaditeľom múzea, ktoré sa osamostatnilo. Konkrétny dokument týkajúci sa menovania podplukovníka Jánoša Gabányiho síce neexistuje, dá sa však predpokladať, že práve on sa stal vedúcim archívu. (Predtým bol vedúcim skupiny Lukács Orphanides.) V súvislosti s reorganizáciou začiatkom januára roku 1919, ktorá sa týkala celého ministerstva, inštitúcia vystupovala už pod názvom *Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum* (Vojenský historický archív a múzeum) a delila sa na tri časti: 1. vedenie + knihovník, literárno-historická skupina, kníhviazačstvo a fotoateljér; 2. archív + mapy; 3. múzeum.

„Nové zmeny v období republiky rád sa nedotkli štruktúry, ani personálneho zaradenia a kompetencií Vojenského historického archívu a múzea“⁴, archív sa dokonca rozšíril o knižničnú skupinu.

V nasledujúcich desaťročiach prešiel archív niekoľkými organizačnými zmenami; raz bol samostatnou inštitúciou, inokedy tvoril jednu inštitúciu spolu s múzeom. V rozkaze zo 4. januára 1920 sa píše: „Vojenský historický archív a vojenské historické múzeum tvoria X. skupinu hlavného veliteľstva národnej armády.“⁵ Inštitúcia sa v tom čase skladala z troch hlavných oddelení: I. Historické spracovanie, II. Archív, III. Múzeum. Veliteľom vo funkcii šéfa skupiny bol podplukovník Gabányi.

Nariadením ministerstva obrany zo 16. marca 1921 boli Maďarský kráľovský vojenský historický archív a múzeum vyhlásené za samostatnú inštitúciu. Na jej čele stál v tom čase riaditeľ plukovník Dezső Rubint – od 16. januára 1921 – a pod jeho vedením pracovalo 75 osôb.⁶ (V návrhu z roku 1920 bolo plánovaných 208 dôstojníckych funkcií a 188 občianskych zamestnancov, predpokladaný celkový stav bol 396 osôb.) Počas realizácie mierovej zmluvy – 29. apríla 1922 – inštitúcia prestala byť súčasťou armády a dostala sa pod fiktívny dozor najprv ministerstva vnútra, potom ministerstva náboženstva a školstva. Vtedy, 15. novembra, sa archív oddelil od múzea. Skutočné riadenie ostalo samozrejme, aj naďalej v rukách vedenia generálneho štábu a ministerstva obrany. Z archívu a múzea „vymizli“ vojaci, ktorí nesmeli nosiť rovnošaty, vojenské hodnosti sa „skryli“ pod rôzne pomenovania (generálmajor: generálny radca, plukovník: hlavný radca, podplukovník: radca atď.). Inštitúcia takto fungovala do

²HL, spisy P.d.f. HM 29772/el.n.10. – 1918.a.sz. 18/2.-27.lt.-ij.

³HL, vlastný archív škatuľa č. 81

⁴HL, vlastný archív škatuľa č. 81 (16. triedny rozkaz z 27. marca 1919)

⁵Tamže, skupinový rozkaz č. 1 zo 4. januára 1920

⁶Tamže, rozkaz stavu č. 1 z 1. mája 1921

júna 1928, potom sa znova včlenila pod generálny štáb. Používanie vojenských hodností sa opätovne povolilo, ale iba postupne. Archív a múzeum naďalej ostali oddelené, 1. mája 1930 sa zmenil iba ich názov na Maďarský kráľovský vojenský archív, resp. Maďarské kráľovské vojenské múzeum. Na ich čele stál v rokoch 1920 – 1921 riaditeľ, do roku 1939 generálny riaditeľ, a potom náčelník.

Inštitúcia sídlila po svojom vzniku v budove štátneho archívu, ktorá ešte nebola úplne dokončená – Bécsi kapu tér 4, najprv na 3. poschodí, čoskoro zabrala aj 2. poschodie. Už vtedy boli priestory nedostačujúce, a tak čoraz väčšie množstvo archívneho a muzeálneho materiálu, ktoré prichádzalo, nútilo riešiť otázku umiestnenia. Začiatkom roka 1921 minister obrany vyhradil pre múzeum časť kasární Márie Terézie na Üllői út, kam sa múzeum v priebehu leta skutočne presťahovalo. Múzeum sa definitívne umiestnilo roku 1929, keď sa presťahovalo do priestorov palatínskeho kasárenského komplexu na hrade. Prvú výstavu tu otvorili 15. marca 1937. Archív získal nový domov až po skončení druhej svetovej vojny, archívna zbierka vtedy prešla tiež do budovy palatínskych kasární.⁷

Vnútná štruktúra archívu, ktorý pôsobil ako samostatná inštitúcia, sa pomerne často menila, v podstate sa však členila na 5 alebo 4 veľké časti, nazývané „skupiny“, inokedy „oddelenia“: *Vedenie alebo Generálne riaditeľstvo* s kanceláriou tajomníka, tiež s preberajúcou a evidičnou kanceláriou, ako aj hospodárskym oddelením.

Archív mal niekoľko pracovných skupín, ktoré sa od seba oddelili na základe konkrétnej činnosti, ktorú vykonávali: spisy týkajúce sa vojenských operácií, spisy týkajúce sa zázemia, mapy, fotografie, vojenské zostavy, evidencia osobných údajov, vyznamenania, vojenské činy. Iba v určitých prípadoch spravovalo dokumenty z obdobia pred prvou svetovou vojnou (tzv. Starý archív) a spisy z obdobia prvej svetovej vojny a po nej, samostatné oddelenie.

Literárne oddelenie a redakcia: s kresliarskym oddelením a vydavateľstvom. V stredobode pozornosti vojenskej historiografie stálo spracovanie vojenských udalostí a operácií prvej svetovej vojny. Záujmom pripravovanej viaczväzkovej práce podriadili aj zberateľskú a spracovateľskú prácu v archíve. Z dokumentov viedenského archívu opisovali predovšetkým spisy, denníky vojenských operácií svetovej vojny: v priebehu rokov vyšlo nakoniec 10 zväzkov, časť ďalších plánovaných zväzkov sa zachovala v rukopise. Okrem hlavnej výskumnej témy sa venovala pozornosť aj iným obdobiám uhorských vojenských dejín, čoho dôkazom sú práce o uhorskom honvédstve, resp. o dejinách jednotlivých druhov vojsk (dobovo: zbraní), či vývine vojenského jazyka. Spomínané práce dodnes patria k často využívaným prameňom. Spomedzi vojenských historikov archívu treba spomenúť mená ako István Berkó, József Breit, Jenő Gyalókai, Árpád Markó.

V spolupráci s archívom vydávala Maďarská akadémia vied časopis *Hadtörténeti közlemények* (Vojensko-historické štúdie), „štvrtročenkú na rozvoj maďarskej vojenskej historiografie“, ktorá bola založená roku 1888. V rokoch 1921 – 1931 vychádzal v redakcii archívu vedecký vojenský časopis *Magyar Katonai Közlöny* (Maďarský vojenský vestník). Ministerstvo obrany následne začalo vydávať vojenský odborný časopis *Magyar Katonai Szemle* (Maďarský vojenský obzor). Veľkú časť práce na redakcii tohto časopisu odvádzal opäť archív.

Knižnica: Odbor vedeckej a krásnej literatúry. (Knižnica sa roku 1923 zlúčila s knižnicou dôstojníckeho kasína a odsťahovala sa do jeho budovy.) Vojenská vedecká skupina zbierala všetky domáce a zaujímavejšie zahraničné diela, ktoré sa venovali vojenským vedeckým disciplinám alebo s nimi úzko súviseli. Odbor krásnej literatúry vznikol predovšetkým z bývalých materiálov kasína. Knižnica mala tri oddelenia: objednávacie oddelenie (nákup kníh a ich

⁷Na mieste, kde inštitúcia dnes sídli, stáli dve samostatné kasárne postavené už koncom 17. storočia, po obliehaní mesta roku 1686. Kasárne boli v 40. rokoch 19. storočia zbúrané a na ich mieste postavili dnešné krídla budovy v klasicistickom štýle, ku ktorým na konci minulého storočia pribudovali ďalšie krídlo. V rokoch 1926 – 1929 budovu prestavali na muzeálne účely, nakoniec po skončení druhej svetovej vojny v rámci jej obnovy pristavili ďalšie krídlo – priestory archívneho skladu.

zbieranie); oddelenie, ktoré zhotovovalo adresáre (registrácia titulov, evidencia, recenzovanie); oddelenie knižných výpožičiek a knihviazačská dielňa.

Viedenská skupina: Spočiatku mala likvidačnú funkciu, neskôr plnila úlohy súvisiace s opisovaním (rozmnožovaním) materiálov. Roku 1915 prvýkrát odvelili do Kriegsarchivu dôstojníkov vo funkcii „vyslanec ministerstva obrany odvelený do Viedne“. Po roku 1918, keď sa začala likvidácia ministerstiev monarchie a zriadili sa aj rôzne vojenské orgány, ktorých úlohou bolo priviesť vojenských zajatcov späť do vlasti, bol okruh úloh viedenskej skupiny, ako aj jej podriadenosť značne nevyhranené. Od novembra 1920 pokračovala vo svojej činnosti ako Viedenská maďarská komisia Vojenského historického archívu a múzea, v rokoch 1923 – 1925 ako do Viedne odvelený exponent Vojenského historického archívu (od 1930 Vojenského archívu), v rokoch 1935 – 1941 pôsobila pod názvom viedenské likvidačné oddelenie Vojenského archívu. Hlavnou úlohou viedenskej skupiny bol výber dokumentov prisúdených Maďarsku, ich doprava do krajiny, resp. ich kópií, i vybavovanie osobných potvrdení. Svoju činnosť vykonávala na základe dočasnej dohody uzavretej roku 1921, neskôr na základe tzv. badenskej dohody.

VYTVÁRANIE ARCHÍVNÝCH ZBIEROK

Prvými zbierkami archívu boli dokumenty z vojenských operácií posielané z bojísk domov, ktoré opisovali pracovníci oddelenia I/a na ministerstve obrany. Okrem nich sa do Vojenského historického archívu dostali aj „živé“ registratúry – v niektorých prípadoch aj historický písomný materiál – vojenských útvarov, ktoré sa v čase zániku monarchie nachádzali na území budúceho Maďarska. Značný prírastok materiálu sľubovala medzištátna zmluva s Rakúskom uzavretá na základe mierovej zmluvy. 178. článok trianonskej mierovej zmluvy, ktorú 4. júna 1920 podpísali v Paríži víťazné mocnosti s Maďarskom, zahŕňa nasledujúcu pasáž: „Nové štáty, ktoré vznikli z bývalej rakúsko-uhorskej monarchie, a tie štáty, ktoré získali územia z menovanej monarchie, sa samy zaväzujú, že maďarskej vláde vrátia tie úradné dokumenty, listiny a záznamy, ktoré nie sú staršie ako 20 rokov a priamo súvisia s dejinami územia Maďarska alebo s jeho správou a nachádzajú sa na odpojených územiach.“⁸ Po dlhoročných prípravných prácach predstaviteľa rakúskej spolkovej vlády a maďarskej vlády 26. mája 1926 podpísali v Badene pri Viedni (Baden bei Wien) definitívnu verziu vzájomnej dohody. V zmysle dohody sa Rakúsko zaviazalo vydať Maďarsku tie dokumenty, ktoré je možné pokladať za maďarské duchovné vlastníctvo. Dokumenty súvisiace s oboma štátmi boli pokladané za spoločné duchovné vlastníctvo a mali ostať vo Viedni. Maďarská vláda vyslala s prispením rakúskej spolkovej vlády k spomínanému materiálu vyhovujúci počet zmocnencov. Tomu zodpovedajú v Staatsarchive, ako aj v Kriegsarchive vo Viedni pôsobila odvtedy pobočka maďarského archívu.

Vďaka spočiatku početnej pracovnej skupine v Kriegsarchive sa v 20. a 30. rokoch dostali domov významné zbierky, písomné materiály samostatných fondov. Roku 1919 podplukovník Tury prvýkrát zostavil register dokumentov vzťahujúcich sa na Maďarsko, ktoré sa nachádzali v rôznych fondoch Kriegsarchívu. Tieto dokumenty doma založili do zodpovedajúcich fondov alebo dostali samostatné zaradenie.

Osobitnú zmienku si zaslúžia získané, resp. skopírované mapy. Kriegsarchív mal topografickú zbierku svetového mena. Staré mapy tu pravidelne zbierali, kopírovali a starostlivo uschovali už od 18. storočia. Osobitný zákon zabezpečoval, aby sa mapy, nákresy a opisy kraji-

⁸HALMOSY, Dénes: Nemzetközi szerződésék 1918 – 1945. Budapest 1983, s. 120.

ny (medzi nimi, samozrejme, aj vojenské snímky týkajúce sa Maďarska), ktoré boli vlastníctvom armády, dostali do archívu. V zmysle badenskej dohody sa tak realizovalo odovzdanie, resp. odpis týchto materiálov. Z Viedne sa do úschovy Vojenského historického archívu dostalo cca 50 000 máp, ich počet však počas desaťročí v dôsledku dodaní, darovaní a kúp vzrástol na štvornásobok. Súčasťou zbierky máp je aj veľmi bohatá zbierka situačných máp – väčšina z prvej svetovej vojny. V zbierke nájdeme podrobné miestopisné mapy, opisy krajín európskych štátov pochádzajúcich z rôznych období a rôznych vydaní.

Súvaha, evidencia a systematizácia dokumentov, ktoré sa dostali do archívu, znamenali pre túto inštitúciu vážnu úlohu a rozhodne je chvályhodné, koľko úsilia vynaložil v tomto smere predovšetkým pomocný personál archívu. Na poli archívneho usporadúvania, vyhotovovania indexov a príručiek nebola situácia ani zďaleka taká dobrá – hlavným problémom bola chybná koncepcia usporadúvania, napr. „prevrátenie“ – nerešpektovanie proveniencie, rozobranie pôvodných registratúr z chronologického alebo tematického hľadiska, čo malo aj objektívnu príčinu: bolo málo odborníkov, ktorí mali túto prácu radi a rozumeli jej (väčšina pridelených dôstojníkov nemala takéto vedomosti). Napriek tomu sa vedenie archívu dokázalo podujat' na to, aby roku 1924 predstúpilo pred verejnosť: vyšla ročenka Maďarského kráľovského vojenského historického archívu za rok 1924. Ročenka informovala o založení archívu, o jeho štruktúre a uchovávanom písomnom materiáli. V ďalších rokoch vyšlo ešte niekoľko ročeniek o činnosti pracoviska a náraste materiálu. (Popri tejto činnosti plnil archív aj dôležité verejnoprávne úlohy.)

Druhá svetová vojna bola tragickým obdobím aj v živote archívu. Archív sčasti evakuovali a najväčšia časť hodnotného materiálu, ktorý odviezli, sa zničila. Počas obliehania Budapešti bola budova Krajinského archívu vážne poškodená a v ruinách sa ocitla aj časť skladov Vojenského historického archívu.

Prvé roky našich povojnových dejín plynuli odpratávaním ruín a opätovným zhromažďovaním písomného materiálu. Inštitúcia začala nový život pod názvom *Hadimúzeum és Levéltár* (Vojenské múzeum a archív) – takto pôsobila len krátko, od 24. apríla 1945 do 15. mája 1945. Spojenecká kontrolná komisia potom prispela iba k fungovaniu Vojenského múzea. Vojenský archív pôsobil ako oddelenie ministerstva obrany, hodnotný materiál zachránený spod ruín prevzalo do svojej opatery múzeum. Súčasne prebiehala aj obnova Ferdinandových kasární, ktoré utrpeli veľké škody. Keďže archívny materiál bolo treba odviezť, začala sa prestavba jedného krídla Ferdinandových kasární na archívne sklady. Celostátne riešenie otázok archívu pravdepodobne spôsobilo, že od marca 1947 mohol archív opäť pôsobiť – do roku 1950 pod názvom *Honvéd Levéltár és Múzeum* (Vlastibranný archív a múzeum), do r. 1984 ako *Hadtörténeti Levéltár és Múzeum* (Vojenský historický archív a múzeum). Ministerstvo obrany vtedy zriadilo Vojenský historický ústav a archív sa stal súčasťou (na úrovni skupiny, inokedy oddelenia) inštitúcie s názvom *Hadtörténeti Intézet és Múzeum* (Vojenský historický ústav a múzeum). Z jeho štruktúry vytrhli aj kartografickú zbierku.

V súčasnosti je Vojenský historický archív (so samostatným riaditeľstvom) súčasťou už uvedenej inštitúcie a zároveň samostatnou vojenskou vedeckou inštitúciou. Do jeho organizačného rámca sa opätovne dostala aj kartografická zbierka a archívna pobočka vo Viedni. Zákonné nariadenie č. 29 z roku 1950 zaradilo Vojenský historický archív spolu so Štátnym archívom a s oblastnými štátnymi archívmi medzi verejné archívy. V zmysle zákonného nariadenia č. 27 z roku 1950 bol archív kvalifikovaný na odborný archív. Potvrdil to aj zákon č. 46 z roku 1995 o verejných spisoch, verejných archívoch a ochrane materiálov v súkromných archívoch. Úlohou vojenského historického archívu je v zmysle zákona zbieranie písomných pamiatok vojenskej minulosti a uhorských vojenských dejín, ich uchovávanie a sprístupnenie vedeckému výskumu. Vojenský historický archív ako živý archív prebral aj materiál Maďarskej ľudovej

armády a prostredníctvom ústredného archívu maďarskej armády preberá materiály maďarskej armády určené na archivovanie. V súčasnosti uchováva 6 500 bežných metrov archívneho materiálu.

SPISOVÝ MATERIÁL ARCHÍVU

Archívne zbierky sú systematizované podľa fondov – súhrnu dokumentov, ktoré vznikli počas pôsobenia, resp. života osoby alebo inštitúcie.

Viac ako 2 000 fondov z obdobia do roku 1945 je zaradených do 7 hlavných fondových skupín.⁹

I. HLAVNÁ FONDOVÁ SKUPINA:

ŠTÁTNE VOJENSKÉ ORGÁNY

V tejto hlavnej skupine sa nachádzajú naše najväčšie fondy, ktoré tvoria tretinu archívneho spisového materiálu. Hlavné veliteľstvá, podriadené Dvorskej vojenskej rade zriadenej roku 1740 Máriou Teréziou, pôsobili ako najvyššie oblastné veliteľstvá na danom území habsburskej monarchie a zodpovedali okrem poriadku a bezpečnosti za činnosť, riadenie, dozor a kontrolu vojakov, vojenských objektov a iných veliteľstiev. *General Kommando für Ungarn* (Cisársko-kráľovské uhorské hlavné veliteľstvo), ktoré pôsobilo na území Uhorska, vzniklo v Bratislave, od roku 1784 však sídlilo v Budíne. Inštitúcia, ktorá niekoľkokrát zmenila názov, pôsobila až do reorganizácie armády rakúsko-uhorskej monarchie roku 1882. Jej úlohy vtedy čiastočne prebral IV. cisársky a kráľovský armádny zbor. V obrovskej skupine spisov v rozsahu vyše tisíc bežných metrov archívneho materiálu neexistuje taká oblasť vojenstva, ku ktorej by bádateľ nenašiel údaje. Fond ponúka aj dostatok archívneho materiálu k hospodárskym, právnym a kultúrnym dejinám. Dokumenty sú zoradené podľa pôvodnej registratúry a opatrené pôvodnými príručkami.

V zmysle 12. článku zákona o vyrovnaní z 29. 5. 1867 bolo na „riadenie krokov súvisiacich so zabezpečením alebo reorganizáciou obranného systému“ v Uhorsku, resp. na realizáciu obranných opatrení, zriadené *Uhorské kráľovské ministerstvo obrany*. Činnosť ministerstva prakticky začala až vytvorením *honvédstva* (uhorskej vlastibrany) na základe XLI. článku zákona z roku 1868. Ministerstvo ako najvyšší orgán armády malo tri funkcie: vypracovalo a predkladalo parlamentu zákony týkajúce sa obrany krajiny a staralo sa o realizáciu prijatých zákonov; jeho úlohou bola aj organizácia armády a zabezpečovanie jej osobných, duchovných a materiálnych potrieb. Ministerstvo obrany malo aj ústavnú zodpovednosť, t. j. v parlamente zastupovalo a obhajovalo všetky vládne nariadenia týkajúce sa otázok obrany štátu. Na ministerstve obrany sa vytvorili oddelenia, ktoré sa na základe okruhov svojej činnosti ďalej delili na pracovné skupiny, neskôr na skupinové veliteľstvá. V dôsledku vývoja armády sa postupne rozrastala agenda, a tým sa zvyšoval aj počet oddelení. V rokoch 1867 – 1945 ostala úloha ministerstva v podstate nezmenená. V priebehu tohto obdobia sa však udiali také spoločenské zmeny, ktoré vplývali na fungovanie ministerstva, a tak sa predtým jednotný archívny fond rozdelil na štyri samostatné časti:

⁹Zoznam fondov Vojenského historického archívu bol publikovaný roku 1978 a systematizoval materiály z obdobia feudalizmu a kapitalizmu. Rozšírený, anotovaný zoznam fondov vyšiel roku 1988 pri príležitosti 80. výročia založenia Vojenského historického archívu.

Uhorské kráľovské ministerstvo obrany	máj 1867 – november 1918
Ministerstvo vojny.....	november 1918 – marec 1919
Eudová komisia pre vojenské záležitosti	marec – august 1919
Ministerstvo vojny.....	august 1919 – marec 1920
Maďarské kráľovské ministerstvo obrany	marec 1920 – apríl 1945

Materiál v rozsahu takmer 10 000 skladových jednotiek je uložený podľa rokov, v rámci nich podľa oddelení. Orientáciu v materiáli uľahčujú archívne pomôcky rôzneho rozsahu. (Časť spisov je tematicky vyčlenená, napr. rodné listy dôstojníkov, dokumenty predložené na najvyššie inštancie.) Do archívu ministerstva obrany sú zaradené aj fondy rôznych komisií (komisia pre prímerie, likvidačná komisia, komisia pre vymedzenie hraníc), ktoré vznikli po skončení prvej svetovej vojny, resp. po rozpade monarchie.

Taktiež po vyrovnaní, na základe nariadenia z 5. decembra 1868 o zriadení uhorského honvédstva, vzniklo hlavné veliteľstvo uhorského kráľovského honvédstva. Úrad, ktorý vznikol „na základe čisto vojenského účelu“, bol najvyšším vojenským veliteľstvom honvédstva. Do jeho kompetencie patrili riadenie a dohľad nad vojenským výcvikom; disponoval disciplinárnou trestnou mocou a súdnym vrchnostenským právom nad dôstojníkmi a mužstvom, dohliadal na podriadené honvédske vojenské veliteľstvá, oddiely, úrady, ústavy a vojenské zásoby; posudzoval návrhy podriadených veliteľstiev; predkladal návrhy a podnety, ktoré súviseli s výcvikom armády, so stavom disciplíny v jej radoch a so stavom jej bojaskopnosti. Bol povinný – prostredníctvom ministra obrany – každoročne predkladať spoločnému ministrovi obrany správu o povyšovaní a služobnom zaradení dôstojníkov a dôstojníckych kandidátov, o nariadeniach vydaných vo vlastnej kompetencii a o plnení nariadení vydaných ministrom obrany. Obdobnú funkciu malo aj hlavné vojenské veliteľstvo zriadené po roku 1919, v súlade s koncepciou trojitého velenia, ktorá bola charakteristická pre centrálné riadenie maďarskej armády.

Spisový materiál má pôvodnú registratúru a pomocné príručky, o fungovaní úradu v období 1919 – 1945 sa však zachovalo podstatne menej materiálu. Úrad náčelníka generálneho štábu Maďarského kráľovského honvédstva vzišiel z veliteľského zboru maďarskej národnej armády, ktorý bol vytvorený 9. augusta 1919. Okruh pôsobnosti, vnútorná štruktúra, vzťahy podriadenosti a nadriadenosti sa však vyjasnili až 1. apríla 1920 úpravou ústredného vedenia maďarských ozbrojených síl. Vtedy sa vytvorilo aj trojité velenie charakteristické pre maďarskú kráľovskú armádu v období mieru: ministerstvo obrany, hlavné armádne veliteľstvo, náčelník generálneho štábu. Roku 1940 nastala výrazná zmena vo vojenskom ústrednom velení: funkcia hlavného veliteľa armády ako samostatný úrad zanikla. Kompetencie a okruh pôsobnosti prevzal šéf generálneho štábu armády. Tým sa náčelník generálneho štábu stal najvyšším veliteľom armády a generálny štáb sa z vojenského hľadiska stal najdôležitejším orgánom, ktorého úlohou bolo v období mieru riadiť výcvik armády a pripravovať a organizovať ju pre prípad vojny, v období vojny viesť vojenské operácie.

V archíve náčelníka generálneho štábu sa nachádza aj spisový materiál niekoľkých vojenských atašé vyslanectiev maďarského kráľovstva.

V prvej hlavnej fondovej skupine sa okrem už spomenutých archívov nachádza aj niekoľko menších fondov, napr. *vojenský inšpektor s celoštátnou pôsobnosťou*.

II. HLAVNÁ FONDOVÁ SKUPINA:

OBLASTNÉ VOJENSKÉ ORGÁNY, ÚTVARY

Pozostáva z viac než 1 500 fondov – 1 100 bežných metrov archívneho materiálu – a je zoradená chronologicky.

Z obdobia rokov 1740 – 1867 nie sú v našom archíve žiadne dokumenty uhorských vojenských útvarov, pretože v dôsledku absencie uhorskej suverénnej štátnosti neexistovala ani uhorská armáda. Je síce pravdou, že 8. článok zákona z roku 1715 hovorí práve o zriadení stálej uhorskej národnej armády, ale výhradné právo disponovať s peniazmi, ktoré odhlasovali stavvy, a s ľudským materiálom, mal panovník. Tak namiesto samostatnej uhorskej armády vznikli iba uhorské pluky v rámci jednotnej armády habsburskej monarchie. Ich spisový materiál je dodnes v Kriegsarchive vo Viedni (časť bola zachytená na mikrofilmy, ktoré sú v našom archíve). Fragmentsy registratúr početných cisárskych a kráľovských vojenských útvarov na niekdajšom území Uhorska (pešie a jazdecké divízie, brigády, pluky atď.) sa dostali do nášho archívu. Väčšina z nich pochádza z obdobia absolutizmu.

Skupinový materiál z obdobia po vyrovnaní je zoradený v súlade s rozdelením vojenskej sily monarchie na tri časti. Najpočetnejší materiál patrí uhorskej vlastibrane (honvédstvo), ale v dôsledku existencie uhorských posádok, ako aj dislokácie vojenských oddielov, ostali u nás aj materiály cisárskych a kráľovských, prípadne cisársko-kráľovských útvarov. Väčšina dokumentov – takmer 5 500 fasciklov – vznikla v období prvej svetovej vojny a pojednáva prevažne o vojenských operáciách. Zbierka obsahuje väčšinou druhopisy spisového materiálu hlavného velenia armády rakúsko-uhorskej monarchie (*Armeeeoberkommando*), vyšších jednotiek (*Heeresfront*, *Heeresgruppe*, *Armee*, *Korps*). K najväčším fondom patria pôvodné dokumenty útvarov a orgánov zázemia, spomedzi útvarov predovšetkým jednotky uhorskej vlastibrany (honvédstvo) – divízií, brigád, plukov, oblastných veliteľstiev, dozorných orgánov atď. Zbierka je bohatým prameňom nielen k udalostiam na bojiskách a k vojnovým operáciám, ale aj k hospodárskym a spoločenským pomerom v období vojny.

Medzi vojenskými dokumentmi z obdobia dvoch krátkych revolučných epizód maďarského štátu, ktorý vznikol po rozpade monarchie, sa nachádzajú opatrenia občianskej demokratickej vlády týkajúce sa odzbrojovania vojakov, ktorí prichádzali domov z bojísk a likvidácie bývalých – spoločných – vojenských orgánov, a od februára 1919 týkajúce sa úsilia smerujúceho k budovaniu novej armády. Národná obrana Maďarskej republiky rád zorganizovala na obranu vlasti Červenú armádu. Z jej dokumentov, ktoré sa zachovali, sú obzvlášť významné fondy veliteľstiev východnej, resp. Čerenej armády, veliteľstva III. armádneho zboru, ako aj fondy rôznych divízií a plukov.

Od roku 1920 zaujala miesto Maďarskej národnej armády (*Magyar Nemzeti Hadsereg*) organizovanej od leta 1919 Maďarská kráľovská armáda (*Magyar Királyi Honvédség*). Na základe materiálu v našom archíve je možné sledovať jej štruktúru vybudovanú pre časy mieru aj vojny. Rozsahom nie je príliš veľký (cca 150 bežných metrov archívneho materiálu), ale obsahuje dôležité údaje o príprave a pripravenosti krajiny a armády pre prípad vojny, o činnosti vojenských útvarov (napr. 2. maďarskej armády) a taktiež o vojenských útvaroch redislokovaných na západ krajiny.

III. HLAVNÁ FONDOVÁ SKUPINA:

VOJENSKÉ ZDRAVOTNÍCKE ORGÁNY

V tejto hlavnej skupine s rozsahom iba 150 bežných metrov archívneho materiálu sú v chronologickom poradí zoradené fondy rôznych nemocníc.

Počas prvej svetovej vojny sa vybuďoval zdravotnícky systém, ktorý zodpovedal rozdeľovaniu armády rakúsko-uhorskej monarchie na tri časti. Na území Uhorska fungovali cisárske a kráľovské a uhorské kráľovské nemocnice. Z materiálov nemocníc (všeobecných, vojenských, pomocných, vojenských posádkových, poľných) sa zachoval iba zlomok.

V období medzi dvoma svetovými vojnami poskytovali zdravotnícku starostlivosť mierové posádkové a vojenské nemocnice. Z nich spomenieme posádkové nemocnice č. 1, 10 a 11 v Budapešti, ktoré existujú dodnes.

Počas druhej svetovej vojny dostávali zranení v rámci poľnej zdravotníckej starostlivosti prvú pomoc na mieste prvej pomoci, resp. v obväzovni. Obväzovňami v ich činnosti pomáhali zdravotné kolóny organizované na úrovni brigád. Odborné ošetrovanie dostali chorí v poľných nemocniciach, ktoré sa nachádzali na územiach armádných zborov a divízií. Ranených, ktorých odvážali do zázemia, cestou ošetrovali v ošetrovateľských staniach. Na hraniciach sa vybudovali bakteriologické stanice a epidemiologické nemocnice. V zázemí sa o chorých starali mierové inštitúcie, ktorým pomáhali nemocnice Červeného kríža a vojenské nemocnice.

Veľkú časť spisového materiálu tvoria chorobopisy pacientov nemocnice, opisy zranení a operačných zákrokov a lekárske osvedčenia. Fondy sú usporiadané, bádanie uľahčujú prehľadné registre.

IV. HLAVNÁ FONDOVÁ SKUPINA:

ORGÁNY A SPISY VOJENSKEJ JUSTÍCIE

Počiatky uhorského vojenského súdництва siahajú do polovice 18. storočia. Ako výsledok vojenských reforiem, ktoré sa realizovali predovšetkým počas obdobia vlády Márie Terézie a prebiehali v súlade s reorganizáciou ústrednej správy habsburskej ríše a vytváraním jednotnej modernej armády. V jej rámci – v štruktúre oblastných vojenských veliteľstiev (*General Commandos*) sa od roku 1744 aj na území Uhorska objavili odborní referenti, ktorí plnili funkciu vojenského sudcu. Túto činnosť čoskoro začalo vykonávať celé samostatné oddelenie, od roku 1802 ako samostatná štátna vojenská súdna stolica (*Judicium Delegatum Militare, neskôr Landes Militär Gericht*).

Fondy cisárskych kráľovských vojenských súdov z obdobia 1802 – 1867 vyčlenil náš archív do 1. skupiny hlavnej fondovej skupiny. Osobitnú pozornosť si zaslúžia materiály tzv. mimoriadnych súdov, medzi nimi *K.k. ausserordentliches Kriegsgericht zu Arad* (Cisársky kráľovský mimoriadny vojenský súd v Arade), ktoré vznikli v období absolutizmu na základe nariadenia panovníka Františka Jozefa z 3. novembra 1849. Súbor dokumentov z roku 1849 obsahuje o. i. aj súdne spisy dôstojníkov uhorskej armády (maďarskej) roku 1848, ktorí boli popravení v Arade.

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa v súlade s organizačnými princípmi jednotnej armády rakúsko-uhorskej monarchie vytvorili inštitúcie vojenského súdництва. Vzhľadom na členenie armády na tri časti tvorili orgány vojenského súdництва samostatnú inštitúciu. V skupine cisárskych a kráľovských vojenských súdov, poľných súdov (1867 – 1918) ostali v našej úschove fragmenty súdnych fondov predovšetkým z obdobia prvej svetovej vojny. Bohatšiu skupinu spisového materiálu tvoria uhorské kráľovské vojenské súdne stolice, poľné sudy (1867 – 1945). Pozornosť si zasluhujú aj fondy súdnych stolíc – spomedzi nich má najväčší materiál vojenská súdna stolica v Segedíne, ale zaujímavým prameňom sú aj vojenské sudy druhej svetovej vojny. Orientáciu v usporiadanom fonde uľahčuje bádateľovi menný register.

V. HLAVNÁ FONDOVÁ SKUPINA:

VOJENSKÉ VZDELÁVACIE INŠTITÚCIE

Medzi akadémiami má najrozsiahlejší archívny materiál Maďarská kráľovská vojenská akadémia Ludovika založená r. 1872. Na základe dokumentov si môžeme vytvoriť obraz o historickom vývoji výchovy armádných dôstojníkov, o obsahových a organizačných stránkach vzdelávania i o situácii chovancov. Na základe triednych zoznamov a klasifikačných záznamov, ktoré sa zachovali vo veľkom množstve, získa bádateľ prehľad o študijnom napredovaní a živote v akadémii. Medzi školami stredného stupňa a výchovnými ústavmi boli aj výchovné inštitúcie pre vojenský dorast a reálky, medzi nimi boli asi najprestížnejšie v Šoproni a v Kőszegu. Zbierku dopĺňajú učebné pomôcky rôznych škôl a kurzov.

VI. HLAVNÁ FONDOVÁ SKUPINA:

VOJENSKÉ INŠTITÚCIE, ZARIADENIA, SPOLKY

Hlavná skupina pestrého zloženia sa delí na nasledujúce skupiny: Uhorská, resp. Uhorská kráľovská šľachtická telesná stráž, písomný materiál uhorskej šľachtickej insurekcie; skupina inštitúcie – medzi nimi Vojenský historický archív a múzeum, Uhorský kráľovský kartografický ústav; spolky, združenia spolubojovníkov, po rokoch 1848 – 1849 honvédske spolky a spolky spolubojovníkov z horthyovského obdobia, rôzne žrebčince a sklady. Sem môžeme zaradiť aj zbierku s názvom Poľná duchovná služba, v ktorej sa nachádzajú rodné listy vojakov od polovice 18. storočia, evidencie strát z obdobia 1. a 2. svetovej vojny. Mimoriadne vzácne a zaujímavé sú registratúry približujúce štruktúru poľnej duchovnej služby, ktorú zriadila roku 1773 Mária Terézia a ktorá existovala do r. 1918, ale aj archívy poľných biskupstiev z medzivojnového obdobia.

VII. HLAVNÁ FONDOVÁ SKUPINA:

ZBIERKY

Medzi zbierkami sa nachádzajú rodinné archívy Personalia, dokumenty súvisiace s činnosťou a životom vojenských osôb – tu sa nachádza napr. aj pozostalosť poľného maršala Andreja Hadika, ktorý v období vlády Márie Terézie predsedal Dvorskej vojenskej rade.

Medzi zbierkami vzťahujúcimi sa na jednotlivé historické obdobia uchováva archív spisov z čias tureckej nadvlády a protitureckých vojen – tu sa nachádza najstarší dokument nášho archívu v maďarskom jazyku: list kapitána Horwatinowya napísaný 8. novembra 1551 v Szolnoku, v ktorom pisateľ informuje nitrianskeho biskupa o obliehaní Lippy (Lipova). Zbierka vzťahujúca sa na revolučné boje pod vedením Rákociho obsahuje zaujímavé údaje o stave kuruckých oddielov a táborov, o ich počtoch a zásobovaní, o vojenskej činnosti kuruckých oddielov. Výnimočnú hodnotu majú originálne listy Františka II. Rákociho, Mikuláša Berčéniho, Adama Béri Baloga a iných historických osobností. Neoceniteľnú historickú hodnotu predstavujú aj dokumenty z obdobia revolúcie 1848 – 1849. Spisový materiál týkajúci sa prevažne vojenských operácií sa vzťahuje na boje na hornom Dunaji a na vojenské akcie armády v Sedmohradsku vedenej Bemom. Medzi spismi sú aj vlastnoručne písané listy Ľudovíta Košúta a Artura Görgeyho.

Okrem spomínaného materiálu sa v tejto hlavnej skupine nachádzajú aj rôzne tematické zbierky – letáky, vojensko-technické dokumentácie, spisy vzťahujúce sa na stavbu vojenských objektov, štúdie, ako aj zbierky nespisového charakteru – mikrofilmy, vzdelávacie, dokumentárne, spravodajské a hrané filmy, vyrobené väčšinou vo Vojenskom filmovom štúdiu.

Náš archív – ako živý archív – prevzal dokumenty maďarskej demokratickej armády (*Magyar demokratikus hadsereg*, vznikla v januári 1945) určené na archíváciu, resp. dokumenty ústredných a oblastných orgánov a útvarov Maďarskej ľudovej armády (*Magyar Néphadsereg*). Ústredný archív Maďarskej ľudovej armády mal bezprostredný kontakt s pisateľmi dokumentov, a tak sa materiál dostával do nášho archívu už čiastočne usporiadaný – vo všeobecnosti po 15 rokoch od vzniku spisového materiálu. Náš archív usporiadal iba materiály, ktoré vznikli v rozpätí rokov 1945 – 1956. Pôvodné registratúry z obdobia 1945 – 1949 sú zoradené podľa fondov, od roku 1949 po jednotlivých rokoch. Zaradenie spisov kopíruje organizáciu armády, avšak nie jej dislokáciu; spisy sú radené podľa jednotlivých fondov. Dokumenty po roku 1956 sú zaradené podľa predpisu Ústredného archívu, ktorý nezohľadňuje jednotný aspekt zaradovania. Register fondov v rozsahu 1 500 bežných metrov archívneho materiálu je dokončený iba čiastočne – do roku 1956. Dôvodom je spomínaný problém s usporiadaním a skladovaním. Hlavné fondové skupiny sa vytvorili ako analógia k vyššie uvedenému systému. Výnimkou je VII. hlavná fondová skupina, ktorá obsahuje spomínané zbierky bez ohľadu na obdobie ich vzniku.

VIII. HLAVNÁ FONDOVÁ SKUPINA:

ŠTÁTNE VOJENSKÉ ORGÁNY

Ministerstvo obrany (Honvédelmi minisztérium) v Debrecíne vzniklo ako jedno z ministerstiev dočasnej národnej vlády zvolenej 22. decembra 1944. Registratúra ministerstva má veľmi jednoduchú štruktúru (predsednícke a všeobecné spisy) a pre bádateľov, ktorí sa venujú tomuto obdobiu, je nenahraditeľná. Dokumenty po roku 1949 sú zoradené už podľa tried, skupín, hlavných skupín. Kmeňový materiál ministerstva dopĺňa napr. materiál Mierovej prípravnej skupiny, výboru pre likvidáciu štátnej víťazskej stolice (Országos Vitézi Szék), vojenského ústavu pre osobné posudky.

IX. HLAVNÁ FONDOVÁ SKUPINA:

VOJENSKÉ OBLASTNÉ ORGÁNY, ÚTVARY

Skupiny IX. hlavnej skupiny, ktoré chronologicky sledujú organizáciu a reorganizáciu armády, sú nasledovné: 1945 – 1949, 1949 – 1950 – 1956, 1956 – 1988. V zmysle zmluvy o prímerí, ktorú uzavrela dočasná národná vláda 20. januára 1945, sa začala budovať nová maďarská armáda. V popredí záujmu bola organizácia takých divízií, ktoré sa ešte dali nasadiť v boji proti Nemcom. Zmienku si zaslúžia fondy 1. a 6. divízie a technickej divízie. Zachovali sa aj spisy jednotiek, ktoré boli týmto divíziám podriadené. Spomedzi oblastných vojenských orgánov majú významný fond oblastné vojenské veliteľstvá.

X. HLAVNÁ FONDOVÁ SKUPINA:

ZDRAVOTNÍCKE ORGÁNY

Ešte v rokoch 1945 – 1946 fungovalo niekoľko vojenských nemocníc z prvej svetovej vojny. Zachoval sa aj spisový materiál mierových posádkových nemocníc. Významný je aj fond Ústrednej vojenskej nemocnice, ktorá vznikla po organizačných zmenách.

XI. HLAVNÁ FONDOVÁ SKUPINA:

VOJENSKÉ SÚDY

Delenie hlavnej skupiny odráža organizačné zmeny vo vojenskom trestnom súdnictve.

Medzi sudy 1. stupňa patrili v rokoch 1945 – 1946 poľné sudy motorizovaných divízií. Od roku 1952 opäť vznikali sudy vyšších vojenských jednotiek (veliteľstiev), resp. od roku 1953 aj tzv. sudy jednotlivých druhov zbraní. Systém vojenských oblastných súdov prešiel niekoľkými organizačnými zmenami, fungoval pod viacerými názvami – súd obvodného veliteľstva, honvédska súdna stolica, vojenská súdna stolica, vojenský súd, ale vždy pôsobil v sídelnom meste daného vojenského obvodu. Spočiatku existovalo sedem takýchto súdov: v Budapešti, Székesfehérvári, Szombathelyi, Pécsi, Szegede, Debrecíne a Miskolci. Tie pôsobili ako sudy prvého stupňa vojenského trestného súdnictva, ich počet sa znižoval a v 1957 – 1991, t. j. až do ich zrušenia, pôsobili vojenské sudy v Budapešti, Kaposvári, Szegede, Debrecíne a Győri.

Apelačný (odvolávací) súd nebol spočiatku samostatným vojenským orgánom, bol organizovaný na Kúrii a pôsobil pod názvom Vojenská súdna odvolávacía rada. Zákon č. 58 z roku 1848 opätovne nariadil vytvorenie samostatnej vojenskej prokuratúry najvyššieho stupňa a Najvyššej vojenskej súdnej stolice (od roku 1952 pod názvom Najvyšší vojenský súd, od roku 1956 Vojenské kolégium najvyššieho súdu).

Fondy v správe archívu obsahujú predovšetkým súdne spisy, ale nájdú sa tu aj pomôcky týkajúce sa úradného pôsobenia súdov.

XII. HLAVNÁ FONDOVÁ SKUPINA:

VOJENSKÉ VZDELÁVACIE ZARIADENIA

Z prvého chronologického obdobia má spisový materiál z rokov 1945 – 1948 Vojenská akadémia (*Hadiakadémia, Honvéd Hadbiztosi Akadémia*). Úlohou Košútovej vojenskej akadémie, ktorá pôsobila v rokoch 1947 – 1949, bol výcvik dôstojníkov rôznych druhov zbraní. Z vojenských vzdelávacích inštitúcií stredného stupňa má z obdobia rokov 1953 – 1958 rozsiahlejší archívny materiál Vojenská stredná škola Františka II. Rákociho.

XIII. HLAVNÁ FONDOVÁ SKUPINA:

ÚSTAVY A SPOLKY

Za zmienku stoja nasledujúce fondy: fond Vojenského technického ústavu, Kartografického ústavu a, samozrejme, fond nášho ústavu. Okrem toho sa zachovali aj materiály rôznych potravínových a zbrojných skladov.

Vojenský historický archív dosiahol v uplynulých desaťročiach významné výsledky v oblasti usporiadania zbierok, ktoré uchováva. Rozhodujúca väčšina fondov je usporiadaná na úrovni stredného stupňa. Orientáciu v spisovom materiáli uľahčujú archívne pomôcky (zoznamy, reperióriá, prehľadné skladové registre, katalógy), ktoré vznikli počas spracovania a zoradovania materiálu. V archíve je vyriešené odborné a bezpečné stráženie uchovávaných spisov.

Okrem vedeckej a zberateľskej činnosti plní Vojenský historický archív aj dôležité úlohy v rámci verejnej správy (napr. potvrdenia súvisiace s vojenskou službou). Archív ochotne preberá – odkupuje – dokumenty vojenského charakteru vo vlastníctve súkromných osôb. Bádateľskú službu využívajú okrem historikov a vojenských historikov aj bádatelia dejín obcí a rodín.

Úlohou archívu je aj zverejňovanie takých historicky cenných materiálov, ktoré súvisia s uhorskou, resp. maďarskou vojenskou minulosťou a uhorskými, resp. maďarskými vojenskými dejinami. Za finančnej podpory získavanej predovšetkým z grantov vychádza od roku 1997 edícia *Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok* (Vojenské archívne publikácie). Vo forme publikácie prameňov zverejňujeme dobové dokumenty rôznych historických období a vojensko-historických udalostí. O dokumentoch v našej úschove informujú aj archívne pomôcky. Okrem toho vychádzajú monografické spracovania z pier našich kolegov, resp. naša ročenka *Ad acta*.

Naša adresa

Hadtörténelmi levéltár, 1014 Budapest, I. Kapisztrán tér 2-4.

Telefón a fax: (36-1) 3 569 258

Bádateľňa a stránkové hodiny

utorok:..... 9 – 15 hod.
streda:..... 9 – 16 hod.
štvrtok:..... 9 – 16 hod.